

EL-İ'CÂZÜ'L-BELÂGÎ EL-KİTÂBÜ'S-SÂNÎ: EL-BÂKILLÂNÎ- ABDÜLKÂHİR-ES- SÜYÛTÎ-ER-RÂFÎÎ

*Muhammed Muhammed Ebû Mûsâ.
Kahire: Mektebetü Vehbe, 2021, 828 sayfa.*

ISBN: 9789772255559

İsmail ARAZ

Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgati Bilim Dalı
ismmailaraz@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3482-0483>

Article Types / Makale Türü: Book Review / Kitap Değerlendirmesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 10/06//2022 **Accepted / Kabul Tarihi:** 20/09/2022

<https://doi.org/10.26791/sarkiat.1128897>

EL-İ'CAZÜ'L-BELÂĞÎ EL-KİTÂBÜ'S-SÂNÎ:EL-BÂKILLÂNÎ-ABDÜLKÂHİR-ES-SÜYÛTÎ-ER-RÂFÎ

ÖZ

Bu çalışma, Muhammed Muhammed Ebû Mûsâ'nın *el-İ'câzü'l-belâğî el-kitâbü's-sânî:el-Bâkillânî-Abdülkâhîr-es-Süyûtî-er-Râfî* adlı eserinin değerlendirmesinden oluşmaktadır. Kur'an'ın i'câzını ele alan temel eserlerden dört tanesini mercek altına alan bu eser, alimlerin konuya yaklaşımını farklı bir okuma perspektifiyle kritik etmektedir. Eserlerde geçen açıklamalar, yazarın kendine özgü üslubuyla tetkik edilmekte; ilk bakışta muğlak ve girift görülen cümleler ayrıntılı bir şekilde çözümlenmektedir. Yazar kitap boyunca etkili düşünme, derin okuma ve metinlere nüfuz etme problemleri üzerinde durmaktadır. Kitabın temel iddiasına göre retorik anlamda sağlanan üstünlük, ancak aynı dilde yazılmış iki söz arasındaki seçkinliği saptayan derin okumayla idrak edilebilir. Kitabın birçok yerinde bu okumanın gerekliliğine atıf yapılmakta; ayet, hadis ve şiir örnekleri üzerinden teorik ve pratik boyutuna değinilmektedir. Çalışmamızda yazarın söz konusu metinlere yaklaşımı ele alınmış ve yazara göre metinlerin tahlil edilmesinde hangi unsurların zaruri olduğu değerlendirilmiştir. Yazarın i'câz meselesini irdeleyen kitapları nasıl okuduğuna da ayrıca yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise kitabın misyon ve vizyonuna atıf yapılarak literatüre katkıları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İ'câzü'l-Kur'ân, Bâkillânî, Cürçânî, Etkili Okuma, Tefekkür.

AL-İ'CAZ AL-BALĀGHĪ AL-KITĀB AL-THĀNĪ: AL-BĀQİLLĀNĪ—ABDULQĀHİR—AL-SUYÛTĪ—AL-RĀFĪ

ABSTRACT

This article, includes the evaluation of M. Muhammed Ebû Mûsâ's work named *al-İ'câz al-Balāghī al-Kitāb al-Thānī: al-Bāqillānī—Abdulqāhīr—al-Suyūtī—al-Rāfī*. This book, which examines four of the works that deal with the i'jaz of the Qur'an, criticizes the approach of scholars to the subject from a different reading perspective. The explanations in the works are examined with the author's unique style; Sentences that seem ambiguous and intricate at first glance are analyzed in detail. Throughout the book, the author focuses on the problems of effective thinking, deep reading and penetrating texts. According to the basic claim of the book, i'jaz and rhetorical superiority can only be realized by deep reading, which determines the superiority between two words written in the same language. The necessity of this reading is referred to in many parts of the book; theoretical and practical dimensions are mentioned. In our study, the author's approach to the texts is discussed and it is evaluated which elements are necessary in the analysis of the texts according to the author. In addition, it is also mentioned how the author reads the books that examine the issue of i'jaz. In the conclusion part, it was questioned what kind of contribution the book made to the literature by referring to its mission and vision.

Keywords: Inimitability Qur'an, Bāqillānī, Cürçani, Deep Reading, Comprehensive Thinking.

GİRİŞ¹

Kur'an'ı erişilmez kılan incelikleri ele alan İ'câzü'l-Kur'ân meselesi, gerek klasik gerek de modern dönemde birçok araştırmacı tarafından mercek altına alınmıştır. Her iki dönemde de Kur'an nasıl mu'ciz (erişilmez) olmuştur? Arapça olduğu hâlde diğer Arapça edebî ürünlerden nasıl üstün ve karşı koyulamaz bir konuma ulaşmıştır? Kur'an'ın dil ve üslup özelliklerini ayıran hususiyetler nelerdir? gibi sorular etrafında kayda değer birçok çalışmaya imza atılmıştır. Bu bağlamda çalışmalarını klasik Arap şiir eleştirisi (tenkit), belâğî incelikler, metin tahlili ve İ'câzü'l-Kur'ân alanlarında sürdüren Muhammed Muhammed Ebû Mûsâ'nın eserleri, söz konusu alanlara karakteristik yön vermesi dolayısıyla bilhassa önem arz etmektedir. Mısır doğumlu (1937 -) olan Ebû Mûsâ, Ezher Üniversitesi'nde aldığı eğitimin yanı sıra metinleri anlama ve anlamlandırma hususunda benimsediği *tezevvuk metoduyla* dönemine damga vuran Mahmûd Muhammed Şâkir'den (öl. 1997) ilim tahsil etmiştir. Ümmülkurâ ve Ezher gibi üniversitelerde uzun yıllar ders vermesinin yanında kaleme aldığı çalışmalarda yaptığı spesifik yorumlarla dikkat çeken Ebû Mûsâ, i'câz meselesini şiir ve şiir eleştirisi gibi meselelerle bir arada ele almasıyla ön plana çıkmaktadır. O, i'câza dair kaleme alınan klasik metinleri şiirde yaptığı gibi ayrıntılarıyla tahlil etmekte; metinler üzerinde dilin usul ve esaslarına dayanan tezevvukî bir okuma metodu icra etmektedir.

Bu açıklamalardan hareketle klasik şiir eleştirisi, belâgat ve İ'câzü'l-Kur'ân sahalarında sürdürdüğü çalışmalarla adından söz ettiren Ebû Mûsâ'nın *el-İ'câzü'l-belâğî el-kitâbü's-sânî: el-Bâkîllânî-Abdülkâhîr-es-Süyûtî-er-Râfî* adını taşıyan son çalışması, diğer eserlerinde olduğu gibi metinleri derinlikli bir şekilde çözümlenmesiyle dikkat çekmektedir. Adından da anlaşıldığı üzere eser, daha önce konuyla ilgili yayımlanan çalışmanın devamı niteliğinde olup i'câz serisinin ikinci halkasını oluşturmaktadır.² İlk çalışmasında i'câzla ilgili Rummânî'nin (öl. 384/994) *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'ân*, Hattâbî'nin (öl. 388/998) *Beyânü i'câzi'l-Kur'ân* ve -kısmen de olsa- Bâkîllânî'nin (öl. 403/1013) *İ'câzü'l-Kur'ân* adlı eserlerini çözümlenmeli bir şekilde ele alan yazar, bu çalışmasında Bâkîllânî'nin adı geçen eseriyle başlayarak i'câz geleneğine eklenen Abdülkâhîr el-Cürcânî'nin (öl. 471/1078-79) *eş-Şâfiye fi'l-i'câz* adlı risalesi ile *Delâilü'l-i'câz*'ını, Süyûtî'nin (öl. 911/1505) *Mu'terekü'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân*'ını ve son olarak M. Sâdık Râfî'nin (öl. 1937) i'câzla ilgili görüşlerini ihtiva eden *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-belâgatü'n-nebeviyye*'sini tahlil ve tetkikin yoğunlukta olduğu bir metotla ele almaktadır.³

Çalışma boyunca yazar, bahsi geçen dört eserde i'câzla ilgili mevcut meselelere ışık tutmakta, eserlerin içeriklerine açıklık getirmekte ve müelliflerin fikirlerini tartışmaktadır. Bunun yanında i'câz meselesinin nasıl teşekkül ettiği, Bâkîllânî'nin i'câzi bizzat Kur'an üzerinden nasıl tanımlamaya çalıştığı; Cürcânî'yi kendinden önceki alimlerden ayıran özelliklerinin neler olduğu, sistemleştirdiği nazım teorisinde üzerinde durulması gereken hususları, şiir eleştirisi ve i'câz meselesinin birbiriyle ilintisi; Süyûtî'nin i'câz vecihlerine dair görüşü, aktardığı otuz beş vechi yorumlama metodu; Râfî'nin i'câz literatürüne eleştirisi, kaleme aldığı eserin konu bütünlüğü, i'câz ve edebiyat tarihini bağdaştırması gibi birçok başlığı - metin tahlilinde dikkat edilmesi gereken hususları didaktik bir üslupla araya sıkıştırarak- işlemektedir. Yazar, bütün bunları okuyucuya farklı bir sunum, açıklama ve tartışma üslubuyla sunmaktadır.

İ'câzın arka planı ve Kur'an'ın insanlara rehber olması gibi kelâmullah'ın manevî yönüne vurgu yapan ayet içerikli pasajları muhtevî kısa bir mukaddimeyle kitaba başlayan yazar, günümüz neslinin göz ardı ettiği en önemli olgulardan birinin, alimlerin sözleri üzerinde uzun bir şekilde durmak olduğunu belirtir (s.3).⁴ Yazara göre kitapların anlaşılmasının sırrı tedebbür ve tefekkürün ilke edinildiği bir okumadır. Bu prensipler doğrultusunda i'câza dair kaleme alınan kitapları okuyan yazar; belâgat, tefsir, hadis ve şiir

1 İlerleyen yaşına rağmen şiir eleştirisi, İ'câzü'l-Kur'ân ve tezevvuk metodu gibi konularda değerli görüşlerini benimle paylaşma nezaketinde bulunan Prof. Dr. Fahreddin Kabâve hocama, bu ve buna benzer eserleri okuma ve tahlil etme noktasında beni teşvik ettiği için sonsuz şükranlarımı sunarım.

2 Ebû Mûsâ, *el-İ'câzü'l-belâğî: Dirâse tahlîliyye li-türâs ehli'l-ilm*, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2020).

3 Yazar, başka bir eserinde Cürcânî'nin *Delâilü'l-i'câz* adlı eserini ayrıntılı bir şekilde işlemiştir. Bk: Ebû Mûsâ, *Medhal ilâ kitâbey Abdülkâhîr el-Cürcânî*, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2018).

4 Yazar, "Alimlerin sözleri üzerinde uzun uzun düşünmek, görünenden hareketle görünmeyene ulaşmak, sözün arka planına ulaşmak için yoğun bir şekilde tefekkür etmek ve metinleri tatmak/tezevvuk etmek" gibi metin tahlilinde göz önünde bulundurulması gereken hususlara sadece bu eserde değil, kaleme aldığı sair eserlerinde de dikkat çekmektedir.

alanındaki bütün yazılarında Abdülkâhir el-Cürcânî'nin ifade gücünün (beyan) inceliklerini açığa çıkararak ilminden faydalandığını ifade eder (s. 4). Cürcânî'nin metinlere yaklaşımını benimseyen yazar; i'câz, şiir ve belâgatle ilgili metinleri bazen kelime kelime bazen de harf harf tahlil eder.

Kur'an'ın insanları koyu karanlıktan aydınlığa çıkarmak için gönderildiğini, Kur'an'daki kelimelerin özenle seçildiğini ve her bir kelimenin delaletinin ayrı bir yoğunluğa sahip olduğunu belirttiği genel açıklamalardan sonra (s.6-21) kitabın aslî muhtevasını oluşturan birinci konuya geçen yazar, burada öncelikle i'câzın doğuşunu ele alır. Yazara göre hicri III. yüzyılda ortaya çıktığı şeklindeki genel kanının aksine i'câz meselesi nahiv, sarf ve aruz gibi Arapça dil ilimleriyle birlikte ortaya çıkmıştır. Arapça dil ilimleri arasında nahiv hızlı bir şekilde yol kat etmişken belâgat, en yavaş yol kat eden ilim olmuştur. İ'câz ilmi ise bunların arasında bir seyir takip etmiştir (s.23). Diğer ilimlerin aksine i'câzın, beşerî ilimlerin genişleyip artmasıyla genişlediğini, her neslin kendisine bir şey katacağı ilim olduğunu ve i'câzın yönlerinin yenilendiğini belirten yazar, sair ilimlerin aksine i'câzın erken dönemde usul ve esaslarının neden koyulamadığını onun nevi şahsına münhasır özellikleriyle açıklamaya çalışır.

Kur'an nazımının dönemin Araplarını aciz bıraktığını göz önünde bulunduran yazarın dil ilimleri ve i'câz ilmini bağdaştırmasının, konuyla ilgili çalışma yapan araştırmacılar için önemli olduğu kanaatindeyiz. Zira i'câza bu yönden yaklaşılması hâlinde dönemin Arapça şiirleri kapsamlı bir şekilde tetkik edilmeden i'câzın anlaşılacağı sonucu ortaya çıkar.⁵ Yazar da bu sonuca atıf yaparak dil ilimleriyle ilgili çalışma yapan alimlerin aslında iki temel unsur inşa ettiklerini belirtir. Bunlardan birincisi, dilin yapısını muhafaza eden ve ifade gücünün tahlil edilmesini sağlayan melekelerdir. İkincisi ise söz konusu melekelerin usul ve esaslarının belli kaidelere dönüştürülmesidir (s.26).

İ'câz ve nahiv ilişkisinden sonra i'câzın serüvenine değinen yazar, i'câz eksenli eserlerde muhatapların dikkate alındığı bir sınıflandırmanın yapıldığına dikkat çeker. Buna göre; Müslümanlar için ele alınan i'câz meselesinde alimler, i'câzın varlığından ziyade varlığı herkesçe kabul edilen i'câzın keyfiyetini ve nasıl olduğunu incelemişlerdir. Buna karşılık i'câza inanmayanlara hitaben ele alınan i'câz meselesinde asıl konu, i'câzın vuku bulduğunun argümanlarla ortaya konulması olmuştur.

Yazar, i'câzla ilgili verilmiş ilk eserlere, i'câzın vecihlerine ve son olarak i'câz konusunda göz ardı edilen hususlara kısa bir şekilde değindikten sonra Bâkîllânî'nin konuyla ilgili eserine geçer. Ona göre Bâkîllânî'nin yaptığı ilk iş, Arapça olan Kur'an'ın i'câzının daha iyi anlaşılabilmesi için şiir ve nesri mütalaa etmesi, bu türlerde yazılan metinlerin üslubunu öğrenmesi ve mesajı iletme noktasında söz ürünleri arasındaki farkı saptamaya çalışması olmuştur (s.38). Yazar, Bâkîllânî'nin i'câzın kühünü bilmek isteyenlere yaklaşımını ele alırken aslında şiir ve şiir eleştirisinin bu meselede vazgeçilmez unsurlar olduğuna dolaylı da olsa dikkat çekmiştir. Nitekim ona göre beyanın/ifade gücünün inceliklerini saptamanın gerçek yolu aynı dilde yazılan ürünler arasındaki ifade farkını yakalayabilmektir (s.38). Söz konusu fark tespit edildiğinde Arapça olan Kur'an ile yine Arapça olan şiir ve nesir arasındaki ayırım da anlaşılabilir olur. Bu ise yazarın dikkat çektiği okuma prensibi eşliğinde şiir ve şiirle ilgili yazılan eleştiri kitaplarının kapsamlı bir şekilde okunması ve alimlerin şiirler hakkındaki görüşlerinin inceden inceye mütalaa edilmesiyle mümkündür (s.47 ve 49).

Yazar, Bâkîllânî'nin i'câzla ilgili görüşlerini serdederken inceleme ve uzun uzun düşünmeye odaklı okuma yöntemine sıkça vurgu yapar. Ona göre Bâkîllânî, Allah'ın kelamı ile Hz. Peygamber'in (sav) kelamı arasındaki farkın idrak edilebilmesi için kişinin edebî yetkinliğe sahip olması ve dil ilimlerinde belli bir seviyede bulunması gerektiğini belirtirken temel şart olarak kapsayıcı ve derinlemesine okuma yöntemini ileri sürmüştür. Bu şekilde okuyucu, Kur'an'ın erişilmez üslubu ile Hz. Peygamber'in (sav) belâgati veya diğer sözler arasındaki farkı idrak edebilir (s.58). Yazara göre bu fark, etkili ve kapsamlı okumadan sonra oluşacak dil zevkiyle ilgilidir. İfade gücünün hissedilmesi ve tadılması sayesinde aynı dilde söylenen iki sözün karakteristik özellikleri ancak bu şekilde anlaşılabilir. Yazar, iki söz arasındaki farkın ve üstünlüğün saptanmasının tek yolunun Bâkîllânî'ye göre metinlerin tadılarak okunması anlamına gelen tezevvukî okumayla mümkün olduğunu belirtir. Bâkîllânî'nin Hz. Peygamber'in (sav) görüşlerini açıklama yapmadan

⁵ Abdülkâhir el-Cürcânî de i'câzın anlaşılması için kaleme aldığı *Delâilü'l-i'câz* eserinde Kur'an'ın anlaşılması için şiirin gerekliliği üzerinde durmuştur.

aktarması ve sahabenin sözlerini herhangi bir yorumda bulunmadan serdetmesi yazara göre söz konusu tezevvukî okumayla ilintilidir. Buna göre Bâkîllânî, aktardığı metinler üzerinde okuyucunun uzun uzun düşünmesini, metinleri tatmasını ve böylelikle hangi metnin nasıl üstün olduğunu anlamasını talep etmiştir. Yazar, yaşadığı dönemin insanların metinleri anlama ve idrak etme melekelerinden hareketle Bâkîllânî'nin hadis ve sahabe sözlerini açıklama yapmadan aktarmasını tabii bulduğunu belirtmekle beraber Bâkîllânî'nin bu yaklaşımını benimsemeyeceğini ifade ederek onun kitabında geçen hadisleri şerh ve tahlil etmeye çalışır (s.65). Hadislerde geçen kullanımları ifade gücünün esas alındığı bir perspektifle açıklar. Bu konuda teemmül ve tefekkürün hâkim olduğu okuma yöntemini esas alır (66-74).

Yazar, Bâkîllânî'den önce i'câzı Kur'an ayetlerinden hareketle açıklayan kimse olmadığını belirterek onun bu konudaki öncülüğünden takdirle bahseder. Cahiliye başta olmak üzere sonraki dönem şairlerine ait kasidelerde mevcut karışıklık ve eksikliklere değindikten sonra üslup, muhteva ve sentaks açısından eşsiz olan Kur'an ayetlerine geçen Bâkîllânî, sair edebî türlerle aynı dilde olan Kur'an'ın i'câz boyutunu ayetler üzerinden izah etmeye çalışmıştır. Yazara göre Bâkîllânî'nin bu çabası, onun şiir eleştirisine dair yaklaşımına benzetilmektedir. Şiir eleştirisini de bizzat şiirler üzerinden icra eden Bâkîllânî, Kur'an'ın i'câzını da aynı şekilde ayetlerdeki mevcut nazım, bütünlük, dizilim ve sentaks üzerinde yoğun bir şekilde durmakla açıklamaya çalışmıştır (s. 76-78 ve 87).

Bâkîllânî'nin i'câzı Kur'an ayetleri üzerinden izah etmeye ve temellendirmeye çalışması üzerinde ayrintılı bir şekilde duran yazar, onun açıklamadığı ya da kısa açıklamalarla aktardığı ayetleri tahlil eder. Bu bağlamda ayetlerin belâgat ve dilbilim yönüyle içerdiği meziyetlere atıf yapmayı da ihmal etmez. Konuyu daha da genişleterek Bâkîllânî'nin söz konusu eseri ve açıklamaları üzerinden Neml suresini ele alır ve ayetlerde mevcut belâgati i'câz meselesiyle ilişkilendirerek tetkik eder. Bütün bunları uzun düşünme, kafa yorma ve teenninin hâkim olduğu okuma prensibi doğrultusunda yapan yazar, okuyucunun ayetlerdeki i'câzı keşfetmesinin sırrının böyle bir okumadan geçtiğini sıkça hatırlatır (s.114 ve 131).

Yazar, Bâkîllânî'nin i'câz anlayışını Kur'an ayetleri üzerinden açıkladıktan sonra kitabın ikinci konusunu teşkil eden Abdülkâhîr el-Cürçânî'nin i'câz anlayışına geçer. Yazarın Bâkîllânî'nin i'câza dair görüşlerine, şair ve şiirlere yaklaşımına, Kur'an ile şiir arasındaki temel farklar hakkındaki düşüncelerine kısaca değinmesinin sebebi başka bir çalışmada bunlara müstakil olarak yer vermiş olmasıdır.⁶ Dolayısıyla bu çalışmada daha çok Bâkîllânî'nin "*Kur'an'ın i'câzını Kur'an'la izah etmek*" yaklaşımı üzerinde durur. Söz konusu yaklaşımı, "*Metinlerin tezevvuk edilerek/tadılarak morfolojik ve sentaktik yönden çözümlenmesi*" şeklinde tanımlayabileceğimiz bir anlama ve anlamlandırma metoduyla tahlil ettikten sonra sözbilim ve İ'câzü'l-Kur'ân çalışmalarında dönüm noktası olan Cürçânî'nin i'câz yaklaşımını ele alır (s.133). Yazar, Bâkîllânî'den sonra doğrudan Cürçânî'ye geçiş yapmasının, okuyucunun zihnine gelmesi muhtemel "*İ'câzü'l-Kur'ân'la ilgili önemli görüşlere sahip Kâdî Abdülcebbar neden işlenmedi?*" şeklindeki soruyu göz önünde bulundurarak Bâkîllânî'nin çağdaşı Kâdî Abdülcebbar'ın (öl. 415/1025) konuyla ilgili eserini incelememesinin sebebine değinir. Buna göre Rummânî, Hattâbî, Bâkîllânî ve Cürçânî'nin i'câza dair yaklaşımları, konuyla ilgili kelimelerin yaklaşımına sahip Kâdî Abdülcebbar'ın aksine, şiir bilginlerinin şiir ve şiir eleştirisine dair yaklaşımlarına benzetilmektedir. Her ne kadar her bir müellifin kendine özgü bir yöntemi olsa da üslup noktasında, meseleyi ele almada ve çözümlemede söz konusu dört müellifin dil, edebiyat ve belâgate dair çalışmalar yapan araştırmacıların benimsedikleri edebî üsluba sahip oldukları söylenebilir (s.134). Bu ortak özellikler, adı geçen müelliflerin eserlerinin, Kâdî Abdülcebbar'ın eserinden ayrı olarak ardı sıra tahlil edilmesinde etkili olmuştur.

Cürçânî'nin i'câza dair görüşlerine ve bu konuda takip ettiği metoda geçen yazar, Cürçânî'nin şiir eleştirisi ve i'câza dair eserlerinden hangisinin daha önce yazıldığıyla ilgili günümüz araştırmacıları arasında sıcaklığını muhafaza eden tartışmada kendi görüşünü açıklar. Yazara göre Cürçânî, öncelikle sözün üstünlüğünün nasıl oluştuğunu ele aldığı *Esrârü'l-belâga*'yı, daha sonra Arapların açık bir şekilde Kur'an karşısında nasıl aciz kaldıklarını işlediği *eş-Şâfiye* risalesini, son olarak da Arapların aciz kalmalarının arka planında yatan incelikleri söz dizimsel unsurlar ve anlambilim yönüyle açıkladığı *Delâilü'l-i'câz*'ı kaleme almıştır (s.138).⁷

6 Bk: Ebû Mûsâ, *el-İ'câzü'l-belâgî: Dirâse tahlîliyye li-türâs ehli'l-ilm*, s.264-499.

7 Yazarın konuyla ilgili başka açıklaması için bk: Ebû Mûsâ, *el-İ'câzü'l-belâgî: Dirâse tahlîliyye li-dirâseti ehli'l-ilm*, s.536-

Yukarıda belirtilen üç eser arasında doğrudan i'câzla ilgili olan *eş-Şâfiye* risalesinden başlayan yazara göre risale iki ana konu ekseninde dönmektedir. Bunlardan biri Arapların Kur'an benzeri, on veya bir sure benzeri getirmekten aciz kalmaları; diğeri ise sarfe görüşünün geçersizliğidir (s.140). Kadim-muhdes şairler meselesi, edebiyatçıların Kur'an karşısındaki konumları, Kur'an'ın meydan okumasının manayla mı yoksa lafızla mı ya da her ikisiyle mi birlikte yapıldığı meselesi ve kişinin kabiliyetinin Kur'an'ın meydan okumasıyla ilintisi gibi birçok meselenin işlendiği *Şâfiye* risalesinin yazar tarafından iki ana konuya indirgenmesi manidardır. Yazarın bu yaklaşımı, ancak belirtilen meseleleri birinci konu kapsamında ele aldığı göz önünde bulundurulduğunda yorumlanabilir. Nitekim Arapların kesin olarak aciz kaldıkları konunun altında şiir eleştirisiyle ilintili bahsi geçen meseleleri genel olarak işlemiş olması bu kanaatimizi teyit eder niteliktedir.⁸

Cürcânî'nin risalenin başında sözde üstünlüğün bulunduğu, üstünlüğün farklı sınırları ve hedefleri olduğuna dair görüşünü ele alan yazara göre i'câzın öğrenilmesi Cürcânî'nin dikkat çektiği hususlardan geçer. Buna göre iki söz arasındaki üstünlüğün bilinmesi, söz ürünü olan Kur'an'ın bilinmesini sağlar (s.144). İlerleyen sayfalarda Kur'an'ın meydan okuması karşısında aciz kalan dönemin Araplarının tutum ve sözlerine Cürcânî'nin nasıl yaklaştığını, mu'ciz bir sözün hangi şartları taşıması gerektiğini, Kur'an'a yetişemeyen Cahiliye Araplarının söz üretme noktasındaki kabiliyetlerini ve Nazzâm'ın sarfe görüşünü ele alan yazara göre *Şâfiye* risalesinin temel amacı, Arapların Kur'an benzeri söz getirmekten aciz kaldıklarını vurgulamaktır (s.155).

Şâfiye'den sonra Cürcânî'nin i'câzla ilgili önemli olan diğeri eseri *Delâilü'l-i'câz*'a geçen yazar, kitabın ilim ehli nazarında haiz olduğu değere atıf yaptıktan sonra *medhal* olarak isimlendirilen giriş bölümünü çözümler. Cürcânî'nin giriş kısmında kelimelerin nahiv kurallarıyla birbirine bağlanması şeklinde ifade ettiği nazımın tanımına atıf yapan yazar, burada Cürcânî'nin sorguladığı önemli bir meseleyi aktarmayı ihmal etmez. Buna göre şiirde yer alan kelimeleri, harf ve bağlaçları kullanan Kur'an'ı erişilmez kılan husus ne olmuştur? (s.193-194). Bu soru üzerinden Cürcânî'nin nazımla ilgili görüşlerini önceki sayfalarda takip ettiği metotla çözümlenmeye çalışan yazar, Cürcânî'nin nahiv kurallarının anlamsal delaletleri üzerinden sözün üstünlüğünün saptanabileceği görüşünü detaylı bir şekilde izah eder. Cürcânî'nin nazım teorisi, teoriyi besleyen nahiv ve Cahiliye şiirinin gerekliliği, okuyucunun düşünmesi, metinlerde yer alan bilginin elde edilmesi noktasında sarf etmesi zorunlu çabaları ve kitapların hakkıyla okunmaması gibi konuları ele alan yazar, alimlerin sözlerinin üzerinde uzun uzun düşünmenin bir sorumluluk olduğunu belirtir (s. 250).

Cürcânî'nin i'câza dair görüşlerini ele aldıktan sonra kitabın üçüncü konusunu oluşturan Süyûtî'nin *Mu'terekü'l-akrân* adlı eserinin tanıtım ve tahliline geçen yazar, Süyûtî'nin söz konusu eserini Kur'an ilimlerine dair *el-İtkân* adlı eserinden önce yazdığını ifade eder (s.383). Süyûtî, eserinde Kur'an'ın otuz beş i'câz veçhini zikretmiştir. *Müşterek* lafız konusunu 35. vecih olarak ele alıp bunun en önemli i'câz vecihlerinden biri olduğunu savunmuştur. Süyûtî'nin bu görüşüne değinen yazar, bahsi geçen konuya ayrıntılı bir şekilde yer verir ve birden çok anlama sahip kelime kategorilerinin ele alındığı *müşterek* konusunun da eserin en geniş konusu olduğunu ekler.

Yazara göre Süyûtî, i'câz konusuyla ilintili olmayan nâsih-mensûh, muhkem-müteşâbih gibi konuları ele almıştır. Kur'an'ın daha iyi anlaşılması için bu konuları aktardığına dikkat çeken yazar, Süyûtî'nin konuyla ilgili açıklamasını da aktarır (s.385). Süyûtî'nin kendisinden çokça faydalandığı ve yeri geldiğinde kendisine atıfta bulunduğu Bedreddin Zerkeşi'nin (öl. 794/1392) *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserine de değinir ve *Mu'terekü'l-akrân*'a temas eden kişinin bu kitaba da temas etmesi gerektiğini belirterek iki kitap arasındaki sıkı ilişki üzerinde durur. Daha sonra i'câz konusu bağlamında Zerkeşi'nin eserinin muhtevasına genel olarak değinir (s. 390-400).

Yazar, *Mu'terekü'l-akrân*'ın mukaddimesini okuyucu için önem arz ettiğini düşündüğü okuma ve araştırma önerileriyle birlikte araya sıkıştırarak tahlil eder. Ayet ve şiir içerikli bu tahlillerden sonra Süyûtî'nin

537; başka görüşler için ayrıca bk: Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâga*, şrh. Muhammed İbrâhim Şâdî, (Mısır/Mansûra: Dârü'l-Yakîn, 2018), s.37-42; Ahmed Matlûb, *Abdülkâhir el-Cürcânî: Belâgatüh ve nakduh*, (Kuveyt/Beyrut: Vekâletü'l-Matbû'ât, 1973), s.29-33.

8 Şâfiye risalesinin tahlili ve çözümlenmesi için bk: Abdülkâhir el-Cürcânî, *er-Risâletü 'ş-şâfiye fi'l-i'câz (İ'câzü'l-Kur'ân'a Dair)*, haz. İsmail Araz, (Ankara: Fecri Yayınları, 2022).

aktardığı otuz beş i'câz veçhini sırayla tetkike geçer (s.435). Vecihleri aktarırken bir yandan Süyûtî'nin ilk bakışta okuyucuya müphem ve muğlak gelen açıklamalarını tahlil eder; diğer yandan konuyla ilgili ayetlerin çözümlenmesini yapar. Ayetlerde yer alan kullanımlara, kelime tercihlerine ve söz dizime yoğun bir şekilde dikkat çeker. Süyûtî'nin aktardığı otuz beş veçhi ayetler üzerinden tahlil ederek söz konusu eserin okuyucu tarafından kolaylıkla anlaşılmasını sağlamak için ayrıntılı ve yer yer nasihatlerin dahil olduğu bir üslup tercih eder.

Kitabın son konusunu oluşturan M. Sâdık Râfî'nin i'câza dair görüşlerini kapsayan *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-belâgatü'n-nebeviyye* adlı eserine geçen yazar (s.663), burada öncelikle edebiyat tarihi ve i'câz disiplinleri arasındaki ilişkiye açıklık getirir. Râfî'nin *İ'câzü'l-Kur'ân* eserini edebiyat tarihine dair kaleme aldığı eserlerin bir bölümü olarak yazdığını belirten yazar, i'câz meselesinin edebiyat tarihinin temel esaslarından biri olduğunu savunur.⁹ Yazara göre i'câz ve Hz. Peygamber'in (sav) belâgatini işlemeyen edebiyat tarihi kitapları, içinde bariz eksiklikler barındırır. Zira Kur'an'ın vahyedilmesi, Arapların örf ve adetlerini değiştiren tarihî bir hadisedir. Böyle bir hadisenin, edebiyat ve dilin seyrini değiştirdiği yadsınamaz bir vakıadır. Bunun yanı sıra Kur'an'ın erişilmez ifade gücüne sahip olması, Arapça olması, meydan okuduğu kitlenin belâgat ve fesâhatte üstün seviyede olması gibi faktörler, edebiyat ve i'câzü'l-Kur'ân disiplinlerini bir bütün hâline getirmektedir (s.663-664). Bu bütünlüğün göz ardı edilmesi, konuyla ilgili yapılan çalışmaların bazı yönlerden noksan kalmasına sebep olmaktadır.

Yazılarını ağıdalı ve gayri titiz bulması, birbirleriyle kelim eksenli tartışmalara girmeleri, doğrudan Kur'an ayetleri üzerinde düşünülmemesi vb. hususlardan hareketle klasik dönem alimlerini eleştiren Râfî'nin açıklamalarına atıfta bulunan yazar, söz konusu açıklamaların Râfî tarafından nasıl yazıldığını hayretle sorgular. Hayatını i'câzla ilgili yazı yazmaya, ders vermeye, i'câzı anlatmaya adanmış biri olarak klasik dönem alimlerinin i'câzla ilgili açıklamaları hakkında Râfî'nin bahsi geçen eleştirilerini tutarlı bulmadığını belirten yazar, XX. yüzyıl Mısır'ının en önemli alimlerinden Râfî'nin, tenkit ettiği alimlerin eserlerinde yer alan meselelerden bir tanesini bile gerektiği gibi tetkik etmediğini iddia eder. Aynı zamanda alimlerin kelamcı olmaları veya başka bir mezhebe bağlı olmalarının, onların söylediklerinin dikkate alınmayacağı anlamına gelmeyeceğini belirterek Râfî'nin net ve vazıh olmamakla eleştirdiği klasik eserlerin yoğun bilgi içerdiğine dikkat çeker (s. 671).

İ'câzü'l-Kur'ân eserinin içeriğine değinen yazar, Râfî'nin sistematik bölümlendirmeye önem verdiğini ve buna dikkat çekmeye özen gösterdiğini belirtir. Yazara göre Râfî, i'câzdan önce i'câzın kaynağı olan Kur'an'a değinmeyi tercih etmiştir. Kur'an'ın yazıya geçirilmesi, çoğaltılması ve kıraat farklılıkları gibi konuları işleyen Râfî, i'câz meselesinin birer öncülü olarak bu konulara değinilmesi gerektiğine atıf yapmıştır (s. 685). Yazar, Râfî'nin kitapta benimsediği sorulu-cevaplı yönteme de dikkat çeker. Buna göre Râfî, Kureyş'in Hz. Peygamber (sav) hakkındaki "*Bu büyüdür*" şeklindeki iddialara âdeta onlarla diyaloga giriyormuş gibi, "*Evet, Kur'an büyüdür; ancak sizin zannettiğiniz türden değildir*" şeklinde cevaplar vermiştir (s. 692). Yazarın bu yönteme dikkat çekmesi, yazılarında edebî ve ağıdalı bir üslup benimseyen Râfî'nin açıklamalarının anlaşılması için oldukça önemlidir. Zira kendisi, Kureyş müşriklerinin iddialarını yorumlamakla kalmamış, aynı zamanda yazarın da belirttiği üzere üslûb-ı hakîmle bunlara cevap vermiş ve bu cevaplar üzerinden i'câzı temellendirmeye çalışmıştır. Yazarın dikkat çektiği bu özelliğin, diğer edebî eserlerinde olduğu gibi i'câza dair bu eserde de yoğun ve yer yer okuyucuyu yoran bir üslup benimseyen Râfî'nin daha iyi anlaşılmasına katkı sağladığı söylenebilir.

Râfî'nin i'câz-tarih ilişkisi, i'câz vecihlerinin birleştiği ve ayrıştığı noktalar, i'câzın anlaşılmasında dönemin Araplarının durumlarının incelenmesinin önemi, Kur'an'ın zaman üstü olması, tehdâdinin arka planı, Kur'an'ın eşsiz üslubu, nazım kavramı, Hz. Peygamber'in (sav) belâgati ve karakteristik özellikleri, cevâmiu'l-kelim vb. birçok konu çerçevesinde Râfî'nin görüşlerini tetkik eden yazar, muhalefet ettiği hususlarda dahi onun ilmî birikimine vurgu yapmayı ihmal etmez.

⁹ Râfî'nin *Târîhu âdâbi'l-Arab* adlı iki ciltlik Arap edebiyatı tarihi eserine atıf yapmıştır.

SONUÇ

İ'câza dair dört alimin eserlerinin incelendiği *el-İ'câzü'l-belâğî el-kitâbü's-sânî: el-Bâkîllânî-Abdülkâhir-es-Süyûtî-er-Râfî* adlı çalışma, Ebû Mûsâ'nın çözümlemeli ve yer yer günümüz okuyucu ve araştırmacılarının muhatap alınarak irat edilen nasihatvârî üslubuyla i'câz literatürüne katkı sağlayacağı muhakkaktır. Sair eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de Ebû Mûsâ, metinleri sadece kelime yönüyle izah etmemiş; bununla birlikte bağlamı esas alarak cümleleri açıklamaya ve tahlil etmeye çalışmıştır. Kendisinin de belirttiği üzere onun bu konuda izinden gittiği isim, yoğun metin çözümlemeleriyle bilinen Abdülkâhir el-Cürcânî olmuştur. Ebû Mûsâ, Cürcânî'nin metinlere yaklaşımını esas almakla birlikte Mahmûd Muhammed Şâkir'in benimsediği ve metinlerin tadılarak tahlil edilmesini esas alan tezevvuk metodundan da etkilenmiştir. Zira ayetlerin yanı sıra alimlerin sözlerini açıkladığında okuyucudan söz konusu açıklamalar üzerinde düşünmesini, kafa yormasını, arka plana ulaşmak için yapılan açıklamaları hissetmesini ve tatmasını talep etmiştir. Tezevvuk metodunun metinleri çözümleme, hissetme ve tatma aşamaları dikkate alındığında Ebû Mûsâ'nın bu metodu benimsediği ve eserinde uyguladığı anlaşılmaktadır.

Eserin dikkat çeken bir başka önemli özelliği de yazarın, konular arasında günümüz okuyucu ve araştırmacılarına hitap eden başlık ve açıklamalara yer vermiş olmasıdır. Ebû Mûsâ, eseri donuk ve yoğun tahlillerin yer aldığı salt bilgiyle doldurmak yerine araya araştırmacılara ufuk açacak okuma yöntemleri ve yol gösterici nasihatler sıkıştırılmayı tercih etmiştir. Bu şekilde okuyucunun kapsamlı olan bu eseri okurken; I. Kadim alimlerin sözlerinin müphem kalan kısımlarını anlaması; II. Kur'an başta olmak üzere hadislerin haiz oldukları üstün belâğati idrak etmesi; III. Kitapların okunması ve anlamlandırılmasında hangi yöntemin benimsenmesi gerektiği; IV. Araştırma yaparken hangi kaynakları nasıl incelemesi ve öncelikle neye dikkat etmesi gerektiği gibi hususlarda fikir edinmesi hedeflenmiştir. Son olarak ayet, hadis ve bazı şiirler dışında metnin harekesiz aktarılmasını ve kendisine atfı yapılan kaynakların sayfa numaralarının belirtilmemiş olmasını dışarıda tutarsak eserin metin tahlili, İ'câzü'l-Kur'an ve şiir eleştirisi gibi disiplinlerde çalışmalar yürüten araştırmacıların rahatlıkla başvurabilecekleri nitelikte olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Ebû Mûsâ, Muhammed Muhammed. *Medhal ilâ kitâbey Abdülkâhir el-Cürcânî*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 3. Basım, 2018.

Ebû Mûsâ, Muhammed Muhammed. *el-İ'câzü'l-belâğî: Dirâse tahlîliyye li-türâs ehli'l-ilm*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 6. Basım, 2020.

el-Cürcânî, Abdülkâhir b. Abdurrahman. *Esrârü'l-belâga*. şrh. Muhammed İbrâhim Şâdî. Mısır/Mansûra: Dârü'l-Yakîn, 1. Basım, 1418.

el-Cürcânî, Abdülkâhir b. Abdurrahman. *er-Risâletü's-şâfiyye fi'l-i'câz (İ'câzü'l-Kur'an'a Dair)*. Haz. İsmail Araz. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.

Matlûb, Ahmed. *Abdülkâhir el-Cürcânî: Belâğatüh ve nakduh*. Kuveyt/Beyrut: Vekâletü'l-Matbû'ât, 1973.